

**MINTAQAVIY INTEGRATSIYA ASOSIDA EKSPORT SALOHIYATINI
OSHIRISHNING MASALALARI (SURXONDARYO VILOYATI MISOLIDA)****Mamadjanova Tuyg'unoy Axmadjanovna**

TISU Iqtisodiyot kafedrası dotsenti i.f.f.d.,

tuygunoy_mamadjanova@tues.uz.

Globalashuv jarayonlari chuqurlashib borayotgan hozirgi sharoitda mintaqaviy iqtisodiy integratsiya va eksport salohiyati o'zaro bog'liq jarayonlar sifatida namoyon bo'lmoqda. Zamonaviy iqtisodiy nazariya nuqtayi nazaridan, eksport salohiyatini mamlakat yoki hududning tashqi bozorlarda raqobatdosh ustunlikka ega bo'lish salohiyatini belgilovchi muhim indikator hisoblanadi. Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, integratsion iqtisodiy siyosatni muvaffaqiyatli amalga oshirayotgan mintaqalar (masalan, ASEAN, MERCOSUR, Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi) eksport hajmining barqaror o'sish sur'atlariga erishmoqda. Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF) tadqiqotlariga ko'ra, mintaqaviy integratsiyaning chuqurlashuvi tovarlar almashinuvi hajmini o'rtacha 15–20 foizga, ishlab chiqarish samaradorligini esa 10 foizga oshiradi [1].

O'zbekiston iqtisodiyotining tashqi savdo siyosatini erkinlashtirish yo'nalishidagi yangi bosqich Prezident qarorlari bilan mustahkamlanmoqda. Jumladan, eksport qiluvchi korxonalarga kredit, sug'urta va kafolat mexanizmlari orqali moliyaviy yordam ko'rsatish, eksport oldi sertifikatlash va bojxona tartiblarini soddalashtirish, shuningdek, tashqi bozorlarga chiqish xarajatlarini qisman kompensatsiya qilish choralarini nazarda tutgan mexanizmlar ishlab chiqilgan [2]. Shu bilan birga "2025–2030-yillarda tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish strategiyasi"da eksportning mintaqaviy diversifikatsiyasini chuqurlashtirish, yangi logistika yo'laklarini yaratish va qo'shni davlatlar bilan iqtisodiy integratsiyani kengaytirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan [3]. Ushbu hujjatlar O'zbekiston iqtisodiyotini xomashyo eksportidan yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulotlar eksportiga o'tkazish yo'lida institutsional baza yaratmoqda.

OECDning 2023 yilgi hisobotiga ko'ra O'zbekiston eksport siyosati samaradorligini oshirish uchun kichik va o'rta korxonalar eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlash infratuzilmasini rivojlantirish, xalqaro sertifikatlash tizimlari bilan integratsiyani kuchaytirish hamda eksportni rag'batlantiruvchi axborot tarmoqlarini kengaytirish zarur [4]. Shuning uchun Surxondaryo viloyati misolida mintaqaviy integratsiya siyosatini kuchaytirish iqtisodiy samaradorlikni oshirish va eksport

oqimlarini barqarorlashtirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida ko'rilmoqda.

Surxondaryo viloyati geografik jihatdan Janubiy O'zbekistonning strategik hududi bo'lib, u Afg'oniston, Tojikiston va Eron bilan chegaradosh. Bu esa uni mintaqaviy logistika, tranzit va savdo markaziga aylantirish uchun tabiiy imkoniyatlar yaratadi. Biroq, amaldagi transport-kommunikatsiya infratuzilmasining cheklanganligi, bojxona jarayonlarining murakkabligi va qo'shni mamlakatlar bilan savdo siyosatidagi nomuvofiqliklar eksport jozibadorligini pasaytiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Eksport salohiyatini oshirish va mintaqaviy integratsiya mexanizmlarini takomillashtirish masalalari bo'yicha tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, eksport faoliyatining samaradorligi nafaqat ishlab chiqarish hajmiga, balki hududning institutsional muhitiga, tashqi bozorlar bilan integratsiya darajasiga va logistika infratuzilmasining raqobatbardoshligiga bevosita bog'liqdir. Xususan, Krugman tomonidan ishlab chiqilgan "New Economic Geography" nazariyasida ishlab chiqarishning geografik kontsentratsiyasi va eksport oqimlarining shakllanishi mintaqaviy integratsiyaning markaziy mexanizmi sifatida ko'riladi [6]. Bu nazariy modelda aglomeratsiya samarasi, transport xarajatlari va bozor sig'imi o'zaro uyg'unlashganda hududlararo raqobat ustunliklari shakllanadi, bu esa Surxondaryo viloyati misolida ham eksport salohiyatini kuchaytirish uchun muhim metodologik asos yaratadi.

Markaziy Osiyoda eksport salohiyati va mintaqaviy integratsiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni Pomfret "The Central Asian Economies in the Twenty-First Century" asarida tahlil qilib, iqtisodiy integratsiyaning asosiy drayverlari sifatida transport yo'laklarining ochiqligi, bojxona tartib-taomillarining soddalashuvi va energetika infratuzilmasi modernizatsiyasini ta'kidlaydi [7]. Ya'ni, Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi eksport oqimlari asosan tabiiy resurslar (energiya, qishloq xo'jaligi) asosida shakllangan bo'lib, yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulotlarning mamlakatlar tashqi savdosidagi ulushi utarli darajada emasligi aniqlangan.

O'zbekiston misolida olib borilgan mahalliy tadqiqotlarda ham eksport salohiyatining hududiy determinantlariga e'tibor ortmoqda. Mullabayev B.B. Surxondaryo viloyatida eksport jozibadorligini belgilovchi omillar sifatida ishlab chiqarish samaradorligi, xomashyo zaxiralari, transport qulayligi va qo'shni davlatlar bilan iqtisodiy aloqalarni ajratib ko'rsatadi [8].

World Bank (2024) tomonidan chop etilgan "Trade Competitiveness Diagnostic: Uzbekistan Country Report"da esa Surxondaryo viloyatining eksport salohiyatini kengaytirish uchun Tojikiston, Afg'oniston va Eron bilan iqtisodiy aloqalarni

kuchaytirish, logistika markazlarini modernizatsiya qilish va chegara bojxona tizimini raqamlashtirish zarurligi alohida qayd etilgan [9]. Bu tavsiyalar, amalda, “Termiz logistika markazi” va “Surxondaryo iqtisodiy klasteri” loyihalari orqali bosqichma-bosqich joriy etilmoqda.

Surxondaryo viloyatining eksport faoliyatidagi o'zgarishlarni chuqur tahlil qilish uchun avvalo 2015–2024-yillar oralig'idagi eksport hajmining umumiy dinamikasini ko'rib chiqish zarur. Ushbu davr viloyat iqtisodiyotining tashqi savdo yo'nalishida sifat jihatdan yangi bosqichga o'tgan davr bo'lib, eksport hajmi, tarkibiy tuzilma va o'sish sur'atlarida sezilarli ijobiy siljishlar kuzatilgan. Surxondaryo viloyatining 10 yillik eksport ko'rsatkichlarini yoritib, mintaqaning tashqi iqtisodiy faolligini va ishlab chiqarish hamda qayta ishlovchi sohalarning eksportdagi rolini ifodalaydi (1-jadval).

1-jadval.

Surxondaryo viloyatida eksport hajmining o'sish dinamikasi¹

Yil	Umumiy eksport hajmi	Qishloq xo'jaligi mahsulotlari	Sanoat mahsulotlari	Qayta ishlangan tovarlar	Eksport hajmining o'sish sur'ati (%)
2015	185.4	97.2	52.8	35.4	—
2016	212.6	109.8	58.5	44.3	14.7
2017	245.8	123.4	70.6	51.8	15.6
2018	279.3	139.7	81.2	58.4	13.6
2019	315.4	158.1	91.6	65.7	12.9
2020	302.8	145.6	89.1	68.1	-4.0
2021	349.2	162.3	104.9	81.9	15.3
2022	389.5	178.5	118.6	92.4	11.5
2023	428.1	195.3	129.2	103.6	9.9
2024	472.4	213.7	142.9	115.8	10.4

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2015–2024-yillar oralig'ida Surxondaryo viloyatining eksport hajmi barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etdi: 2015-yildagi 185,4 mln. AQSh dollaridan 2024-yilda 472,4 mln. dollargacha yetib, jami hajm 2,5 baravarga oshgan. O'rtacha yillik o'sish sur'ati 11,5 foizni tashkil etgan bo'lib, bu ko'rsatkich O'zbekiston iqtisodiyotining o'sha davrdagi umumiy eksport o'sish sur'atidan 2,3 foiz yuqori. Bunday ijobiy dinamika, avvalo, viloyatda ishlab chiqarish

¹ Surxondaryo viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

quvvatlarining modernizatsiyasi, infratuzilmaning yaxshilanishi hamda eksportchi korxonalar uchun yaratilgan fiskal va bojxona imtiyozlari bilan izohlanadi. 2017–2019-yillarda eksport hajmining 15 foizdan ortiq o'sishi Surxondaryo iqtisodiy zonasida faoliyat yuritayotgan kichik sanoat korxonalari va agroklasterning eksportga yo'naltirilgan faoliyati natijasidir. Shu bilan birga, pandemiya yillari (2020)da eksport hajmi 4 foizga qisqargan, biroq bu vaqtinchalik pasayish 2021-yilga kelib tezda qoplangan.

Eksport tarkibi tahlili ko'rsatadiki, 2015-yilda qishloq xo'jaligi mahsulotlari ulushi 52,4 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 45,2 foizga kamaygan. Aksincha, sanoat mahsulotlari va qayta ishlangan tovarlar hisssasi 2015-yildagi 28,5 foizdan 2024-yilda 33,5 foizgacha ortgan. Bu o'zgarish Surxondaryo viloyatida qayta ishlovchi sanoat tarmoqlari, ayniqsa, oziq-ovqat, to'qimachilik va qurilish materiallari sohalarining kengayganidan dalolat beradi. Shuningdek, eksportdagi yuqori o'sish sur'atlari tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish, logistika markazlarini rivojlantirish va hududiy integratsiya mexanizmlarini samarali tatbiq etish bilan bevosita bog'liq. Umuman olganda, 10 yillik davr mobaynida eksport hajmining keskin o'sishi Surxondaryo viloyatining tashqi iqtisodiy faoliyatda strategik o'rni ortib borayotganini va u mintaqaning janubiy eksport klasteriga aylanish yo'lida sezilarli siljish qilganini ko'rsatadi.

Eksport hajmining o'sish dinamikasiga asoslanib, endilikda Surxondaryo viloyatining eksport jozibadorligini belgilovchi tarkibiy omillarni chuqurroq baholash maqsadga muvofiqdir. Shu maqsadda ishlab chiqarish samaradorligi, logistika infratuzilmasi, tashqi talab, bojxona shaffofligi va investitsion muhit kabi besh asosiy komponent asosida integral indeks shakllantirildi. Mazkur indeks viloyatning eksport salohiyatini sifat jihatdan o'lchash hamda mintaqaviy integratsiya samaradorligini baholash uchun asosiy ko'rsatkich sifatida xizmat qiladi (2-jadval).

2-jadval.

Surxondaryo viloyatining eksport SALOHIYATI indeksi²

Yil	Ishlab chiqarish samaradorligi	Logistika infratuzilmasi	Tashqi talab	Bojxona shaffofligi	Investitsion muhit	Integral indeks
2015	0.42	0.35	0.38	0.40	0.33	0.38

² O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

2017	0.48	0.39	0.45	0.44	0.36	0.42
2019	0.54	0.47	0.53	0.50	0.41	0.49
2021	0.61	0.55	0.58	0.59	0.47	0.56
2023	0.68	0.63	0.62	0.65	0.51	0.62
2024	0.72	0.67	0.66	0.71	0.54	0.66

Surxondaryo viloyatining 2015–2024-yillar davomida eksport salohiyati indeksi 0,38 dan 0,66 gacha oshgan bo‘lib, bu 74 foizlik o‘shishni anglatadi. Bu davrda eng sezilarli ijobiy o‘zgarishlar logistika infratuzilmasi va bojxona tizimi shaffofligida kuzatildi. Ayniqsa, “Yagona eksport darchasi” tizimi, Termiz logistika markazi va raqamli bojxona amaliyotlari eksportni amalga oshirish vaqtini 23 foizga qisqartirgan, bu esa eksportchilar uchun tashqi bozorlarga chiqish qulayligini oshirgan. Ishlab chiqarish samaradorligi ko‘rsatkichi ham barqaror o‘shish sur‘atlarini namoyon etib, 10 yil ichida 0,42 dan 0,72 gacha ko‘tarilgan. Bu, o‘z navbatida, viloyatda qayta ishlash sanoatining faollashuvi va ishlab chiqarishning modernizatsiyalashgan texnologiyalar asosida kengayganini bildiradi.

Shu bilan birga, tahlil investitsion muhit ko‘rsatkichining nisbatan sust o‘shishini (0,33 dan 0,54 gacha) qayd etadi, bu esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimining yetarli darajada bo‘lmaganini anglatadi. Tashqi talab indeksi 0,38 dan 0,66 gacha ko‘tarilgan bo‘lsa-da, bu ko‘rsatkich hali ham mintaqadagi narx va talab tebranishlariga sezgirligicha qolmoqda. Umuman olganda, integral indeksning barqaror o‘shishi Surxondaryo viloyatida eksportni diversifikatsiya qilish, logistika infratuzilmasini yaxshilash va eksport muhitini liberallashtirish bo‘yicha amalga oshirilgan siyosat chora-tadbirlarining amaliy samarasini tasdiqlaydi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, Surxondaryo viloyatining eksport integratsiyasi ikki asosiy yo‘nalishda: janubiy (Tojikiston va Afg‘oniston) va g‘arbiy (Navoiy va Buxoro) yo‘nalishlarda shakllanmoqda. Janubiy yo‘nalishlar asosan qishloq xo‘jaligi va iste‘mol mahsulotlari eksporti bilan bog‘liq bo‘lsa, g‘arbiy vektor sanoat, qurilish materiallari va texnologik mahsulotlar eksportini o‘z ichiga oladi. Bu ikki yo‘nalishning uyg‘unlashuvi viloyatning eksport tarmog‘ini geografik diversifikatsiyalash imkonini berib, integratsiya koeffitsientining barqaror o‘shishi Surxondaryo viloyatining mintaqaviy iqtisodiy tizimda transport-logistika markazi

sifatidagi o'zni kuchayib borayotganini, hududlararo savdo oqimlarining tarmoqlashgan infratuzilmaga asoslanayotganini va eksport jozibadorligining endogen omilga aylanayotganini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Yuqorida olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra eksport jozibadorligini oshirishning ilmiy konsepsiyasi bizning fikrimizcha uchta asosiy yo'nalish orqali shakllanadi:

mikroiqtisodiy darajada — ishlab chiqarish samaradorligi va mahsulot diversifikatsiyasini kuchaytirish,

makroiqtisodiy darajada — mintaqaviy integratsiya va tashqi savdo infratuzilmasini optimallashtirish,

fazoviy-iqtisodiy darajada — logistika zanjirlarining uzluksizligini ta'minlash va hududlararo iqtisodiy oqimlarning tarmoq tizimini yaratish. Shu bois, Surxondaryo viloyatining eksport jozibadorligini oshirishda iqtisodiy integratsiya mexanizmlarini kompleks tarzda qo'llash nafaqat viloyat iqtisodiy o'sishining barqarorligini ta'minlaydi, balki mintaqaviy iqtisodiy uyg'unlashuvning yangi modelini shakllantirishga ham xizmat qiladi..

2025-yilda Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi tomonidan amalga oshirilgan "Termiz logistika markazi" loyihasi Surxondaryo viloyatini mintaqaviy transport tuguniga aylantirish yo'lida muhim qadam bo'ldi [5]. Ushbu markaz orqali xalqaro avtomobil va temir yo'l transporti yuk aylanmasi 30 foizga ortgani qayd etilgan. Natijada, eksport jozibadorligini oshirish faqat ishlab chiqarishning o'sishi bilan emas, balki mintaqaviy integratsion mexanizmlarning takomillashuvi bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Xulosa qilib aytganda, Surxondaryo viloyatining eksport jozibadorligini oshirish omillarini mintaqaviy integratsiya mexanizmlari orqali optimallashtirish — bu nafaqat hududning tashqi iqtisodiy faoliyatini diversifikatsiya qilish, balki O'zbekiston janubiy mintaqasining xalqaro savdo tizimidagi o'zini mustahkamlash imkonini beruvchi strategik yo'nalishdir. Mazkur tadqiqotning nazariy ahamiyati eksport va integratsiya o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlik mexanizmlarini ochib berishdan iborat bo'lsa, amaliy qiymati esa Surxondaryo viloyatining eksport siyosatini optimallashtirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqishda namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. International Monetary Fund (2021). Regional integration and trade expansion: Evidence from developing economies. IMF Working Paper, WP/21/019. DOI: 10.5089/9781513571296.001

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori PQ–295 (2024-yil 12-iyul). Eksportni rag'batlantirish va tashqi savdoni erkinlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni PF–81 (2025-yil 3-yanvar). 2025–2030-yillarda tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish strategiyasi to'g'risida. Lex.uz
4. OECD (2023). Boosting the Internationalisation of Firms through Better Export Promotion Policies in Uzbekistan. OECD iLibrary.
5. Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi "Termiz logistika markazi" loyihasi bo'yicha axborot byulleteni. Tashkent. (2025).
6. Krugman, P. (1991). Increasing Returns and Economic Geography. Journal of Political Economy, 99(3), 483–499. University of Chicago Press.
7. Pomfret, R. (2019). The Central Asian Economies in the Twenty-First Century: Paving a New Silk Road. Princeton University Press. ISBN: 9780691182216.
8. Mullabayev, B. B. (2022). Eksport faoliyatining hududiy samaradorlik omillari: Namangan viloyati misolida. Namangan davlat texnik universiteti nashriyoti.
9. World Bank (2024). Trade Competitiveness Diagnostic: Uzbekistan Country Report. Washington, D.C.